

Stiftsamtmannens garderobe

Av Geir Thomas Risåsen

Oslo by mistet et viktig kulturminne da byens Stiftsgård ble revet i 1913. Etter å ha stått i sentrum for byens selskapelighet siden midten av 1700-tallet – først som privatbolig og deretter som stiftsgård i mer enn 100 år – avhendet Staten bygningen i 1896.

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI

Bygningen kom så over i privat eie. Fra 1905 og frem til den ble revet fungerte gården som bananmodneri for Christian Mathiesen, senere kjent som Banan-Mathiesen. I 1913 ble gården revet og Sjøfartbygningen reist på tomten. Inngangsportalen samt fire av de historisk viktige værelsene havnet på Norsk Folkemuseum. To av disse vil som nevnt i to tidligere artikler i Museumsbulletinen (nr. 80 4/2015 og nr. 81 1&2/2016) få nytt liv i den nye utstillingen, som åpner i 2019. Utstillingen vil ta for seg borgerskapet og embetsstanden i perioden 1600 til 1900. Et værelse som stiftsamtmannens garderobe bærer i seg mange vidt forskjellige historier. I denne artikkelen skal vi derfor se nærmere på forhold med relevans til rommet, Stiftsgården og menneskene som bodde her i 1801.

STIFTSAMTMANN FREDERIK JULIUS KAAS

Blant stiftsamtmennene og Stiftsgårdens beboere har vi i utstillingen valgt å løfte frem Frederik Julius Kaas (1758–1827). Grunnen til det er at vi har dokumentert hans husholdning gjennom folketellingen av 1801. Som øverste sivile embets-

mann i landets viktigste stift representerte Frederik Julius Kaas og hans hustru toppen av den norske samfunnspyramiden.

Kaas var født i København. I 1782 ble han utnevnt til kammerjunker og sendt til Norge som assessor (dommer) i overhoffretten. Den gang var dette øverste sivile domstol i Norge. I 1786 giftet han seg med Kirsten Clauson (1757–1827) født Nielsen, enke etter Conrad Clauson som eide Bærum jernverk. Sammen drev de verket til de solgte det i 1792. Samme år ble Kaas utnevnt til kammerherre og til magistratspresident i Christiania. Dermed var han øverste leder av hovedstadens sivile administrasjon. To år senere ble han utnevnt til generalauditor med overoppsyn med den militære rettspleie. I 1795 etterfulgte han Frederik Moltke som stiftsamtmann i Akershus stiftsamt, en stilling han besatt frem til 1802. Deretter flyttet familien til Danmark hvor Kaas fortsatte sin karriere. I 1918 ble Stiftsamtmann Kaas vei i Ullevål hageby i Oslo oppkalt etter han.

STIFTSAMTMANNSORDNINGEN

Norge har fra de tidligste tider vært oppdelt i ulike forvaltningsenheter. I dag skiller vi mellom fylker på regionalt nivå og kommuner på lokalt nivå. Mens det kommunale selvstyre på lokalplan ble innført med formannskapsloven av 1837 så er statens regionale forvaltning på fylkesnivå langt eldre. Betegnelsen fylke ble brukt allerede i vikingetiden. Disse ble i middelalderen delt opp i syssel, som senere ble omdannet til len. Lensordningen falt imidlertid bort etter innføringen av det dansk-norske eneveldet i 1660. Frem til da hadde det vært en stadig maktkamp mellom konge og borgerskap på den ene side, og adelen – som lensherrene ble rekruttert fra – på den annen side. Med eneveldets innføring ble adelen vingeklippet og kongemakten sto styrket tilbake.

Sentralforvaltningen av Danmark-Norge hadde sete i København og benyttet anledningen til å revidere lensordningen. I 1671 ble de fire hovedlenene Akershus, Kristiansand, Trondheim og Bergenhus omdannet til fire stiftsamt (hovedamt) under ledelse av en stiftsamtmann, samt åtte amt (underamt) under ledelse av amtmenn. Stiftsamtene sammenfalt med

Garderobens indre kortvegg fotografert før demontering på Norsk Folkemuseum. En utfordring når innredningen skal remonteres i den nye utstillingen er at veggene ble endret da den kom til Norsk Folkemuseum. Veggens opprinnelige to tapetdører eksisterer ikke lenger ettersom veggene ble remontert med andre paneler. Foto: Norsk Folkemuseum.

Stiftsgården i Kristiania fotografert i 1908. Foto: Oslo Museum.

Fra 1905 og frem til gården ble revet i 1913 fungerte Stiftsgården som bananmodneri for «Banan-Mathiesen». Bildet til venstre viser Stiftsgårdens bakgård mens bananmodneriet holdt til her. Begge foto: Oslo Museum.

De fire stiftsbyene Kristiania, Kristiansand, Bergen og Trondheim hadde alle hver sin stiftsgård. Til venstre stiftsgården i Bergen og til høyre stiftsgården i Trondheim. Foto: Gamle Bergen Museum og Norsk Folkemuseum.

landets fire bispeseter eller stift, derav navnet. Disse nye embetsmennenes viktigste oppgave var å ivareta kongemakten og dermed statens interesser rundt om i landet. På den måten ble embetets innehavere statens fremste sivile representanter i den norske lokaladministrasjon. De var mellomledet mellom sentralstyret i København og lavere sivile embetsmenn og menigmann rundt om i amtene.

Stiftamtmennene hadde ansvar for stiftsamtet og et overordnet ansvar for de underliggende amt. Mens biskopen var stiftets øverste geistlige embetsmann var stiftsamtmannen stiftamtets øverste sivile embetsmann. Sammen dannet de stiftsdireksjonen som samordnet de kirkelige og verdslige oppgavene ettersom stiftsamtmannen ledet driften av amts institusjoner, foruten at han var statens tilsynsorgan. I første rekke var det saker angående kirke-, skole- og fattigstell som falt inn under stiftsdireksjonen. Stiftamtmennene var dessuten overvåring over byene i bispedømmet. Strukturen med eneveldets forvaltningsenheter ble beholdt i mer enn 250 år selv om den gradvis gikk i retning av å sidestille amtene på bekostning av stiftsamtene. Det var først i 1919 at stiftsamtene ble nedlagt, amtene likestilt og den gamle fylkesbetegnelse gjeninnført. Siden da har det vært fylkesmannen som har videreført de gjenværende av amtmennenes tidligere oppgaver.

FIRE STIFTSGÅRDER

Stiftamtmennene var pålagt å residere i stiftsbyene. Derfor anskaffet staten egne stiftsgårder i hver av de fire stiftsbyene. På 1700-tallet og på begynnelsen av 1800-tallet ble det kjøpt inn representative privatboliger til dette formålet. Unntaket var Kristiansand hvor det i 1813 ble bygget en stor, representativ toetasjes stiftsgård i daværende Dronningensgate 23. Det var et stort anlegg som foruten hovedbygning hadde fjøs, stall og vognremisse. Anlegget strøk med da bybrannen i 1892 la halve byen i aske. Alle fire stiftsgårdene dekket de tre hovedfunksjonene; boligbehovet for stiftsamtmannen og hans familie, stiftamtmannens beskjedne administrasjon og stiftamtmannembetets behov for representasjon.

I Oslo eller Christiania som byen den gang het, ble Rådhusgt. 13 – Leuchfamiliens store bygård fra 1757 – innkjøpt av staten

i 1781. I Bergen ble Rådstuplass 9 – den såkalte Hagerupgården fra 1704–05 – overtatt av staten i 1716. Den fungerte som byens stiftsgård fra 1723 til 1785. I Trondheim solgte arvingene etter enkefru Cecilie Christine von Schøller hennes enorme, panelte tømmerbygning fra 1774–78 til staten i 1800. Bygningen ble umiddelbart tatt i bruk som byens stiftsgård. I ettertid er dette den best kjente av landets opprinnelige fire stiftsgårder.

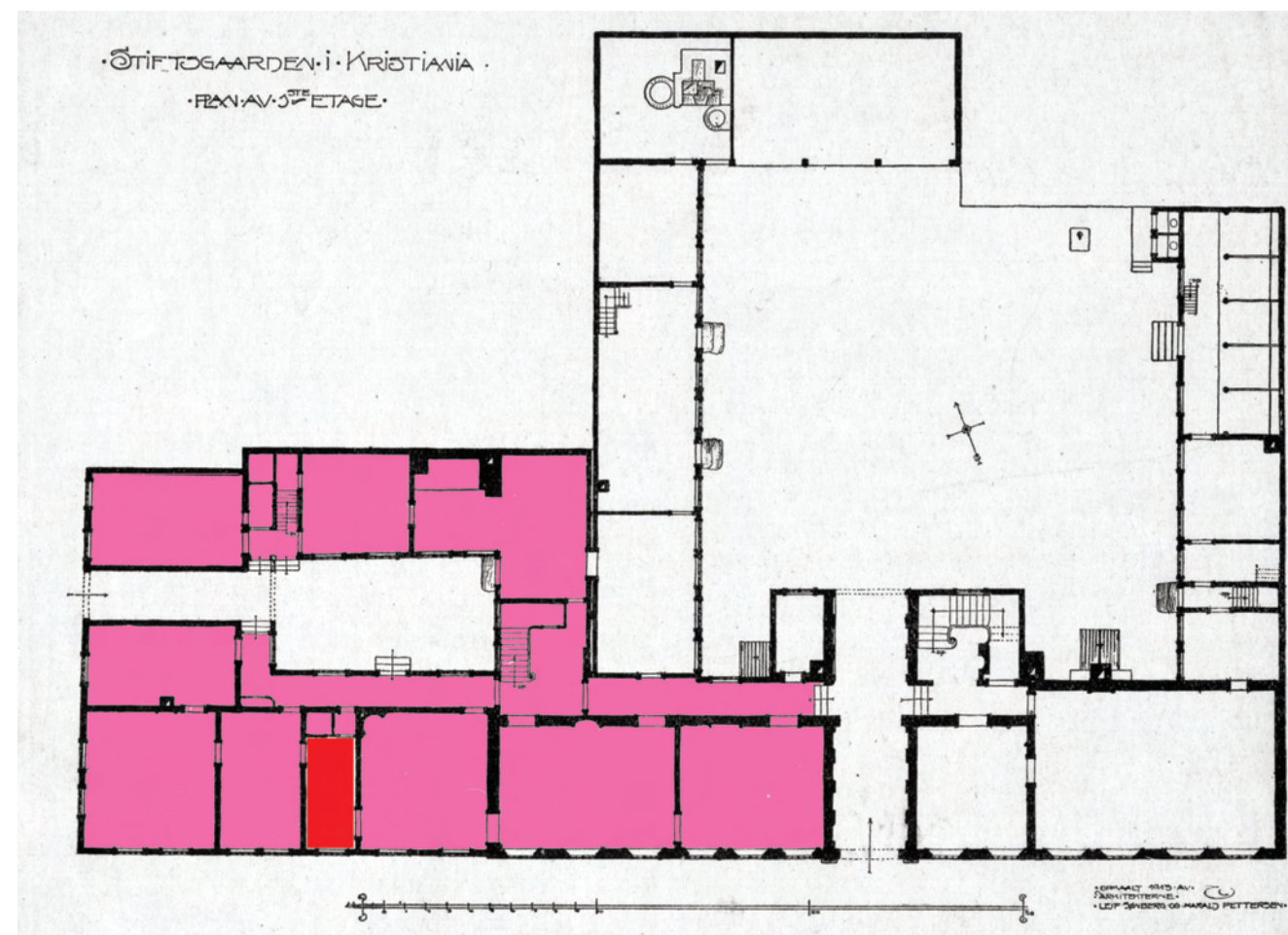
STIFTSGÅRDEN I CHRISTIANIA

Stiftsgården i Christiania var oppført som privatbolig, men ble konvertert til stiftsgård. For å løse plassproblematikken til de statlige funksjonene som flyttet inn ble den langt mindre nabogården Kongens gt. 6 kjøpt til i 1792. Utvendig fremsto Rådhusgt. 13 og Kongens gt. 6 som to selvstendige bygninger på henholdsvis to og en etasje. Innvendig ble de derimot bygget sammen og stiftamtmannens leilighet strakte seg gjennom begge bygninger. Resten av Rådhusgt. 13 ble ominnredet til skaplokal for stiftamtmannens representasjon, foruten for å romme lokaler til stiftsoverretten med mer.

I denne artikkelen skal vi ta for oss leiligheten som ble stilt til rådighet for stiftsamtmannen og hans familie. Garderoben fra leiligheten vil inngå i utstillingen som åpner i 2019. Plan-tegninger fra 1820-årene sammenholdt med de to bevarte interiørene fra stiftamtmannens leilighet tyder på at værelsene sto mer eller mindre uørørt fra leiligheten ble etablert på slutten av 1700-tallet og frem til bygningen ble revet i 1913. Selve leiligheten omfattet hele Kongens gate 6. og halve første

Til høyre øverst: Stiftsgården i Kristiania besto av de to bygningene Kongens gate 6 og Rådhusgata 13. Stiftamtmannens leilighet var hele den enetasjes Kongens gate 6 foruten to tilstøtende rom i Rådhusgata 13. Foto: Oslo Museum.

Til høyre: Oppmåling av Stiftsgårdens første etasje i anledning av at bygningen skulle rives. Stiftamtmannsleiligheten er markert med rosa og stiftamtmannens garderobe er markert med rødt. Den indre kortveggen hadde fortsatt sine to tapetdører i behold. Foto: Norsk Folkemuseum.

Norsk Folkemuseum - Louisa XVI værelse fra Stiftsgården

Fra venstre:
Stiftsamtmannens dagligstue lå vegg i vegg med garderoben.
Bildet viser rommet slik det ble remontert og møblert på
Norsk Folkemuseum. Foto: Norsk Folkemuseum

Stiftsamtmannens mottagelsesværelse fotografert like før
Stiftsgården ble revet i 1913. Foto: Norsk Folkemuseum.

Den daglige spisesal i stiftsamtmannens leilighet fotografert
før bygningen ble revet i 1913. Foto: Norsk folkemuseum.

etasje i Rådhusgata 13 frem til portrommet. Det at leiligheten strakte seg gjennom det som i utgangspunktet hadde vært to selvstendige bygårder tyder på at den ble etablert i forbindelse med at Kongens gt. 6 ble slått sammen med Stiftsgården i 1792.

Eldste kjente kilde som forteller om rommenes funksjon er en udateret oppmålingstegning fra 1820-årene. Beboelsesværelsene starter med et ett-fags forgemakk mot Kongens gate etterfulgt av et større hjørneværelse med to vindusfag mot Kongens gate og to vindusfag mot Rådhusgata (i 1820-årene brukt som kontor for finansminister grev Hermann Wedel-Jarlsberg). Herfra førte en dør inn til et to-fags soveværelse (sengekammer) mot Rådhusgaten. Deretter fulgte det et ett-fags værelse – som i utstillingen vil gjenoppstå som Stiftsamtmannens garderobe – etterfulgt av et kvadratisk dagligværelse med to vindusfag mot Rådhusgaten (ligger demontert på Folkemuseet). Mens dette sannsynligvis har vært dagligværelsene var de to påfølgende værelsene av en mer representativ karakter med mottagelsesværelse og den daglige spisesal, begge rom med to vindusfag mot Rådhusgata. De øvrige rom som kjøkken, tjenerrom med mer var plassert rundt et indre gårdsrum.

I tillegg til boligen i Stiftsgården disponerte stiftsamtmennene over Akershus stift den nåværende Bygdø kongsgård, eller Ladegårdsøen som den den gang het. Stattholderembetet i Norge sto ubesatt fra 1771 til det ble gjenopprettet i 1809. I denne mellomperioden var hovedbygningen på Ladegårdsøen sommerresidens for stiftsamtmennene.

STIFTSAMTMANNEN OG HANS HUSTRU

I følge folketellingen av 1801¹ besto Stiftsgårdens husstand av den 43 år gamle stiftamtman og kammerherre Frederik Julius Kaas, hans 43 år gamle hustru Kirsten Nielsen, deres 14 år gamle datter Friderica og Kirsten Clauson-Kaas, hustruens 20 år gamle og yngste datter fra første ekteskap. Kaas adopterte hustruens fem barn fra ekteskapet med Clauson, men de fire eldste hadde allerede forlatt hjemmet da folketellingen ble foretatt i 1801.

Foruten familien på fire besto husholdningen av ni ugifte tjenestefolk. Av disse var det to tjenere, en kusk, en gårdskar og

fem tjenestepiker. Til sammenligning holdt en annen av byens ledende familier John og Marthine Collett² (eiere og beboere av Collettgården, som i dag står gjenreist på Norsk folkemuseum) seks tjenestefolk; hvorav to tjenere, en kusk, en gårdskar og to tjenestepiker.

Den ledende innen Christianiasosieteten var på det tidspunkt den rike Bernt Anker³, som var gift med Mathia født Collett, og dermed John og Marthine Colletts felles tante. Ekteparet Anker hadde byens største husholdning med tilsammen 15 tjenestefolk. Av disse var det en kammerpike, en husholderske, en stuepike, en kokkepik, en underkokke, en gårdsstuepike, en kokk, tre tjenere, en sveitser (til å ta hånd om kyrne), en kusk, en gartner, en gårdsdreng og en kokkedreng.

Julius Frederik og Kirsten Kaas inntok naturlig nok en sentral plass innen Christianiasosieteten. Holsteneren Jacob Mommsen besøkte ekteparet som nygifte på Bærum Verk i juni 1788. I sin «Tagebuch einer Reise nach dem südlichen Theil von Norwegen» forteller han: «Under et løvrikt almetre, hvis røtter stakk frem av sprekkene i fjellet, satt vi på en grønn gressbenk i fjellets kjølige skygge og lyttet, ikke til nattergalens sang, men til bekkens rislen, vindens susen i buskens blad og elvens brusen. Barnene lekte i den skyggefulle løvhytten. Den elskverdige fru von Kaas besidder den store og sjeldne dyd: huslig orden og renslighet, og er en kjærlig mor for sine barn. Hun sang med vakker stemme og i forskjellige sprog deilige sanger til strengeleken.⁴» Beskrivelsen er som hentet fra den franske filosofen Rousseau.

Amatørteater, komediespill, konserter og ball var hovedelementene i Christianias selskapsliv på slutten av 1700- og tidlig 1800-tall. I en tid uten offentlig musikkliv utover det militære ble dette løst i form av private konserter hos enkelte av byens ledende familier. Ikke minst var tidens «syngespill» populære innslag på repertoaret i det private teateret i Grensehaven. Her fikk teateret i flere av oppsetningene nødvendig «bistand» av blant andre stiftsamtmannine Kirsten Kaas og hennes nest eldste datter Eleonore Clauson-Kaas med ektefelle Magnus Andreas Thulstrup og «der alle havde smukke Sangstemmer.⁵»

Ekteparet Kaas førte et stort og selskapelig hus. Hans år som stiftsamtmann falt sammen med de økonomiske opp-

gangstidene i Danmark-Norge på slutten av 1790-årene. Velstandens raske vekst førte til et enormt oppsving i byens selskapelighet. Utlendinger som besøkte Norge i disse årene uttrykte ofte sin forundring over å finne et så rikt selskapsliv i en så liten by som Christiania med 9200 innbyggere i 1801.

Engelskmannen Edward Daniel Clarke bemerket fra et selskap i Stiftsgården hos Kaas og frue høsten 1799: «at nogle af Herrene spillede Kort med store Merkmuspiber i Munden, røgende i Damernes Nærværelse og spyttede paa Gulvet, en Barbarisme, som i høi Grad forargede ham. Likeledes beklager han sig over den urenlige og simple Skik, at der kun sjelden bødes Gjæsterne en ren (dvs. ny) Pibe, og at man markerede Spillet Points med Kridt paa selve Kortbordene, der ikke, saaledes som i England, var dækket med Klæde. Det mest yndede Spil i de høiere Kredse var Boston, men der spilledes ogsaa almindelig Whist og tillige adskillig Hasard.⁶»

Clarke forteller videre om "Londoniseringen" i byens belevne sosietetsliv: "Damernes Dragt var fuldstændig engelsk og af sidste Mode. Ved denne Tid optraadte Stiftsamtmændens Frue (Kirsten Kaas) og en eller to til med en Slags krøllete "Crop" Parykker, indførte fra London, og af den Summen, som Fremvisningen av denne nye Mode opvakte, den Beundring og Misundelse, den fremkaldte, var det klart, at en livlig Indførsel snart vilde gjøre disse Parykker meget almindelige blandt de høiere kvindelige Klasser. Enhver Forandring i Dragten, som foregaar i London, overføres øieblikkelig til Christiania, og disse Forandringer iagttages og adopteres i Norge med Begjærlighed, som for Fremmede er fornøielig at se."⁷

STIFTSAMTMANNENS GARDEROBE

Det er dette miljøet Stiftsamtmannens garderobe representerer. Rommet ble sannsynligvis brukt som garderobe allerede i stiftamtman Kaas sin tid. Plantegningene viser at indre kortvegg hadde to tapetdører eller skjulte dører som førte inn til vært sitt indre avlukke. Det ene var et skap som sannsynligvis var for klær. Det andre avlукket hadde dør fra hovedrommet og dør til gangen bakenfor. Avlукker som dette hadde gjerne to funksjoner. Den første funksjonen var som usjenert forbindelse for tjenerskapet mellom hovedrom og rommene bakenfor. Den

andre funksjonen var at dostol eller lignende kunne plasseres i et avlукke som dette. Dermed kunne rommets bruker gå uforstyrret inn fra hovedrommet og tjenerne kunne diskret tømme potten fra gangen bakenfor. En tilsvarende løsning finner vi i Hedevig Ankers sengekammer i Eidsvollsbbygningen, slik rommet ble innredet omkring 1800. Forskjellen er at hos fru Anker er det en sengenisje som skiller de to avlukkene.

Garderoben er ca. 2,43 m bred og ca. 5,26 m dyp⁸ (ca.12,8m) og har i dag en takhøyde på 2,86 meter. Værelset har et tilnærmet midtstilt vindusfag på den ene kortveggen, en enkelt dør tilnærmet midtstilt på langveggen til venstre for vinduet, samt en tofløyet dør nær vinduet på den høyre siden. Himlingen er pusset og har trukne gesimser med dyp hulkil. Et spesielt forhold er at rommet både på museet og som vist på plantegningene er uten ildsted.

Værelset er innredet som et elegant, lite kabinett. Det har brystpanel og fyllingspanel med delvis trukne felter på de tre indre veggene og rent fyllingspanel på vindusveggen. Innredningen er i Louis Seizestil – den første av de nyklassisistiske stilartene – og som var høyeste mote på slutten av 1700-tallet. Stiltrekkene kommer til syne gjennom treverkets profiler og brystpanelet hvis felter som rammer inn sirkler og romber (form som sirupsnipper). Mens treverket er hvitmalt med forgylte profiler har de trukne veggfeltene i museets tid vært trukket med gul, håndmalt silke. I følge Folkemuseets årsberetning 1914 var silketapetet en gave fra maleren Eilif Petersen. Det ble gjort funn av tilsvarende gulhvite silketapeter med håndmalte blomster, da rommet ble demontert i forbindelse med at det ble flyttet fra Stiftsgården og til Folkemuseet. Eilif Petersens silketapet er senere erstattet av en nyere kopi.

Sammenligner vi rommet slik det ble gjenreist på Folke-museet med rommet slik det er vist på plantegningene, er det flere forhold som ikke stemmer. Indre kortvegg der plantegningene viser to tapetdører er i dag uten døråpninger. Denne sentrale veggen i forhold til rommets funksjon som garderobe må ha blitt bygget om i forbindelse med at rommet ble gjenreist på Folkemuseet. Denne antagelsen ble bekreftet da innredningen ble demontert for å få ny plassering i den nye utstillingen. I tillegg har de to langveggene med henholdsvis en enkeltør og

Danskfødte Frederik Julius Kaas (1758-1827) ble sendt til Norge som assessor (dommer) i 1782. I 1795 ble han utnevnt til stiftsamt-mann i Akershus stiftsamt. Foto: Norsk portrettarkiv.

tofløyet dør skiftet plass og er dermed speilvendt i forhold til de eldre plantegningene. Under arbeidet med å demontere innredningen viste det seg dessuten at dagens veggpaneler består av tilsvarende fyllingspaneler som kan være fra flere rom. Disse er så montert sammen da innredningen ble remontert på museet slik vi kjenner det i dag. Dette kan ha sammenheng med at endeveggen ble endret fra opprinnelig å ha to tapetdører til en ren fondvegg uten døråpninger. I tillegg var det tegn i panelene som tyder på at rommet har blitt kortet inn både i høyde, bredde og lengde.

DET GJENREISTE ROMMET I 2019

Det knytter seg for store usikkerhetsmomenter til endringene som har skjedd til at en full tilbakeføring er mulig. For endeveggen vedkommende mangler opplysninger om veggfeltene og tapetdørenes opprinnelige utforming. Veggens opprinnelige utforming lar seg derfor ikke rekonstruere. De to langveggene kan imidlertid skifte plass ved montering av rommet, slik at enkelt døren igjen kommer på veggen mot det tidligere soverommet og den tofløyede døren på veggen mot det tidligere dagligværelset. Utover dette vil rommet ble remontert slik det sto i den tidligere Bysamlingen, som et viktig Louis Seizeinteriør fra hovedstadens tapte stiftsgård.

Rommets elegante innredning og opprinnelige plassering i stiftsamtmannens leilighet gjør det nærliggende å tro at rommet kan ha tjent to funksjoner. Ved på- og avkleddning har rommet fungert som garderobe i tilknytning til soverommet, mens det ellers på dagen har kunnet fungere som et kabinett/ oppholdsrom i tilknytning til dagligstuen. Rommets møblering i 2019 vil derfor speile en slik dobbeltfunksjon.

I 1786 giftet Kaas seg med enken på Bærum Verk - Kirsten Nielsen Clauson. Ekteparet Kaas inntok en sentral rolle blant Christiania-sosieteten. Foto: Norsk Portrettarkiv.

Planen er å møblere rommet med fire forgylte Louis Seize armstoler. Disse er del av et møblement Folkemuseet kjøpte av Nationaltheateret i 1899, og som opprinnelig skal stamme fra Bygdø Kongsgård. Garderobefunksjonen vil bli synliggjort med en mahogni kommode og en enkel mahognibeiset stol som vi kan forstille oss har blitt satt frem når stiftamtmann Kaas skulle kles eller og håret pudres. Nevnte fire armstoler samt et mahogni spillebord vil speile rommets dobbeltfunksjon som kabinett i til knytning til dagligstuen vegg i vegg.

Geir Thomas Risåsen er kunsthistoriker og konservator i Kulturhistorisk seksjon ved Norsk Folkemuseum

NOTER

- 1 Digetarkivet – Folketelling 1801 for 301 Kristiania kjøpstad.
- 2 Ibid.
- 3 Ibid.
- 4 Huitfeldt, Carl: Norge i andres øyne, s.94. Oslo 1970.
- 5 Alf Collett: Gamle Christianiabilder, s. 239. Kristiania 1893.
- 6 Ibid. s. 241.
- 7 Ibid. s. 209. Kristiania 1893.
- 8 Mogens Whith, Stephanie Westermann og Niels Gerhard Johansen: Demontering av «Kabinettet» i Bysamlingen NF. 622. Januar 2015.

Skjøtene i brystpanelet på bildet viser at enkelte av panelene er satt sammen av deler med ulik opprinnelse. Rommets øvrige brystpanel har fyllinger som veksler rytmisk mellom romber eller snippformede felter og sirkelformede felter.

Feltet på bildet har to romber satt ved siden av hverandre og der hver av de to rombene består av to deler som er sekundært satt sammen. Er de halve fyllingene gjenbruk fra innerveggens brystpanel med de opprinnelige tapetdørene?

Av ukjente årsaker ble de to langveggene speilvendt og dørens plassering flyttet. Dermed er brystpanelet og veggpanelets inndeling i dag endret i forhold til opprinnelige situasjon.

Foto: Norsk Folkemuseum.

Garderobens ene langvegg slik rommet ble gjenreist på Norsk Folkemuseum. Foto: Norsk Folkemuseum.

